

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ANKARA UNIVERSITY FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

ULUSLARARASI KONFERANS
ATATÜRKÇÜLÜK VE MODERN TÜRKİYE

INTERNATIONAL CONFERENCE
ATATÜRK AND MODERN TURKEY

Ankara, 22-23 Ekim / October 1998

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını
Yayın No: 582

İÇİNDEKİLER

<i>Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman DEMİREL'in Mesajı</i>	VII
<i>Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Celal GÖLE'nin Önsözü</i>	IX
<i>Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Sina AKŞİN'in Sunuşu</i>	XI
Dr. Vladimir I. DANILOV: <i>Atatürk ve Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesi</i>	1
Prof. Dr. Özer OZANKAYA: <i>Türk Devriminin Demokrasi Kuramına Katkıları</i> ...	7
Prof. Dr. Sina AKŞİN: <i>The Nature of the Kemalist Revolution</i>	19
Prof. Roberto González GOMEZ: <i>Kemal Atatürk: the Emergence of Modern Turkey</i>	29
Ass. Prof. Llambro FILO: <i>Atatürkism an Initiative of a Modern Political Culture (Comparative Study)</i>	41
Nada ZIMOVA: <i>Atatürk and the Idea of a Republican State</i>	47
Dr. Muhammed NUREDDİN: <i>Cumhuriyetin İlanının 75. Yılı Avrupalılaşma ve Kemalizmin Karakteri</i>	51
Orhan KOLOĞLU: <i>Hızlı Çağdaşlaşma Modeli Olarak Atatürkçülük</i>	59
Prof. Dr. Bülent DÂVER: <i>Hümanizma ve Atatürk</i>	67
Dursun ATILGAN: <i>Çağdaş Türkiye'nin Temeli Kemalist İlkeler</i>	73
Prof. Dr. Kamel Abu JABER: <i>Mustafa Kemal Atatürk</i>	85
Prof. Carter V. FINDLEY: <i>Reflections on the Early Turkish Republic in World- Historical Perspective</i>	91
Ord. Prof. Dr. Anna MASALA: <i>Mustafa Kemal Türkiyesi ve Avrupa</i>	99
Edouard SABLIER: <i>De Gaulle's Turkey</i>	103
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ: <i>Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Devletlerinde Yan- kıları</i>	107
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TÜRKES: <i>Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)</i>	129
Prof. Dr. İbrahim TATARLI: <i>İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda Değerlendirilmesi</i>	143
Prof. Dr. Baskın ORAN: <i>Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler)</i>	155

KALANLARIN ÖYKÜSÜ

(1923 Mübadele Sözleşmesinin birinci ve özellikle de ikinci maddelerinin uygulanmasından alınacak dersler)*

Prof. Dr. Baskın ORAN**

I. GİRİŞ

1923 Nüfus Mübadelesinin Tarihsel Ortamı

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 1923 zorunlu nüfus mübadelesi¹, Birinci Dünya Savaşının sonunda Müttefiklerce desteklenen Yunan işgalinin bir sonucu olan Türk Kurtuluş Savaşının (1919-22) bitiminde toplanan Lausanne Barış Konferansının bir parçasıdır.

"Türk ve Rum Nüfuslarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol", "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı, 1922-23" biçiminde adlandırılan konferansta kabul edilen on sekiz belgeden biridir.

* (İngilizce'den çevirenler: Ar. Gör. Atay Akdevelioğlu ve Ar. Gör. Dr. Özlen Künçek).

** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Bundan sonra kısaltılarak, sadece "Mübadele" olarak yazılacaktır.

2. Bundan sonra kısaltılarak, sadece "Sözleşme" olarak yazılacaktır.

Sözleşmenin ikinci maddesinde sözü geçen karşılıklı *établi*'lere ilişkin olarak bu maddede kullanacağım terminoloji hakkında bir açıklamada bulunmak istiyorum.

Sözleşmenin ikinci maddesinin a fıkrası, İstanbullu *établi*'leri (ve sonuçta iki adada oturanları da) ifade etmek için "Yunanlılar" (Greeks) terimini kullanmıştır çünkü Batı dillerinde başka bir seçenek yoktur. Bu terim yerine, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye'de yaşayan, Yunanca'nın bir diyalektini konuşan Bizans kökenli (nere-deyse sırf) Ortodoks nüfusu belirtmek için "Rumlar" terimi tercih edilecektir. (Türkçe'de 1820'den beri Rum terimi, Yunanistan dışında yaşayan ve bu ülkenin vatandaşı olmayan tüm Hellenler için kullanılmaktadır).

Bu yapılsa öncelikle, "Rum"un bir Yunanistan vatandaşı olan "Yunanlı"dan (Türkçe'de Yunanlı kelimesi "İyonyalı"dan türetilmiştir) farkı ortaya konulabilir. İkincisi ve daha önemlisi, bu şekilde bir kullanım tercih edilmelidir çünkü sözkonusu azınlık kendisini "Yunanlı" biçiminde değil, "Rum" (Romalı [Doğu] anlamında *Romios/Romioi*) olarak adlandırır. Bunun da nedeni, Yunanistan'ı güçlü biçimde bir akraba devlet olarak benimsemiş olsalar da soylarının doğrudan Roma-Bizans'tan geldiğine inanmalarıdır. (Bkz. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, 1918-74, second edition, Athens, Centre for Asia Minor

Bu belgelerden (en önemlisi olan Lausanne Barış Antlaşması da dahil olmak üzere) on altısı Konferans'ın sonunda 24 Temmuz 1923'de, geriye kalan iki belge de (Konferans'ın başlamasından yaklaşık iki ay sonra ve diğer on altı belgenin imzalanmasından da yaklaşık altı ay önce) 30 Ocak 1923'de imzalandı.

Bu iki belgeden biri sözkonusu Sözleşme, diğeri ise "Savaş Esirlerinin Mübadelesi ve Sivil Tutukluların İadesine İlişkin Türk-Yunan Antlaşması"ydı. Bunların konularının "barış antlaşmasıyla hiçbir ilgisi yok"tu, ama bunlar "mümkün olan en kısa zamanda ele alınmalı"ydı³. Bir diğer deyişle, erkenden imzalanmasının da gösterdiği gibi, Sözleşme Barış Antlaşmasının bir ön koşuluuydu.

Sözleşme ve özellikle de zorunlu niteliği, 1990'ların özel konjonktüründe özel bir öneme sahiptir. Ama, bu tarihsel deneyimin bugünün azınlık, mübadele ve mülteci konularına bir miktar ışık tutabilmesi için önceden cevaplanması gereken bir soru var: Mübadeleyi kim istedi, zorunlu olmasını kim istedi ve neden?

1) Her şeyden önce, Mübadele ve onun zorunlu niteliği Müttetikler (özellikle İngiltere) tarafından teklif edildi⁴.

Studies, 1992, s. 17). "Rum Ortodoks" yerine "Rum" teriminin tercih edilmesinin asıl nedeni, Sözleşmenin ikinci maddesinin a fıkrasında Ortodoks kelimesine yer verilmiş olması değil, Katolik veya Protestan Rumların (azınlık içinde çok az sayıda bir azınlık oluşturan bu gruba, bu makalede yer verilmeyecektir) varlıklarına rağmen, "Rum" teriminin daima "Ortodoks Rum"la aynı anlamda kullanılagelmiş olmasıdır. Diğer yandan, Sözleşmenin ikinci maddesinin b fıkrası, Batı Trakya'da *établi*leri ifade etmek için "Müslümanlar" terimini kullanmıştır çünkü mübadelelerin yapıldığı dönemde din kavramı etni kavramından çok daha önemlidir ve büyük olasılıkla Müttetikler ve Yunanistan Türklerle birlikte tüm Müslümanların Yunanistan'ı terk etmesini sağlamak için bu kullanımı istemişlerdir. Ayrıca Türkiye de, Batı Trakya'da Türklerle birlikte diğer Müslümanların da kalması için bunu istemiştir. Buna rağmen bu makalede bazı nedenlerle, "Müslümanlar" terimi yerine "Müslüman-Türkler" kullanılacaktır. Bunun ilk nedeni, Türklerin Osmanlı İmparatorluğunun kurucu ve temel unsuru olmaları ve *a fortiori*, Millet Sisteminin tüm Müslümanları tek bir topluluk olarak kabul etmesiydi. Bunun doğal sonucu, özellikle Balkanlarda "Türkler" ile "Müslümanlar"ın aynı anlamda ve birbirleri yerine kullanılagelmesidir. (Dönemin Avrupalıları tarafından yapılan çok sayıda haritada Osmanlı İmparatorluğu "Türkiye" adıyla gösterilmiştir. Fransızca *se faire Turc* (Türk olmak) deyişi, Müslüman olmayı ifade eder. Bu yüzyılın başında Şili'ye göç eden Araplar ve Filistinliler hâlâ "*Turkos*" olarak adlandırılırlar). "Türkler" teriminin kullanılmasının ikinci ve daha önemli olan nedeni, günümüzde yüz on bin küsur kişiden oluşan (yaklaşık yetmiş bin etnik Türk, otuz beş bin Pomak etnik kökenli Müslüman, ve beş bin Roman etnik kökenli Müslüman'ın bileşimi olan) bu azınlık, çok derin dinsel inanca sahip olmasına rağmen, özellikle 1980'lerden bu yana kendisini "Türk" olarak kabul etmekte ve Türkiye'yi tam bir akraba devlet biçiminde görmektedir. Bu düşüncenin nedenleri otuz ikinci dipnotta ele alınacaktır.

3. Azınlıklar (ve Mübadele) Alt-Komisyonu Başkanı Montagna'nın 10 Ocak 1923'de belirttiğine göre. (Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım I, C. I, Kitap 1, Tutanak No. 20, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 321.
4. Egemenlik sorunlarının ve Boğazların görüşülmesinin ardından, Konferans 1 Aralık 1922'de savaş esirlerinin değişimini görüşmek üzere toplandı. Ama, İngiliz Dışişleri Bakanı ve konferansın başkanı olan Lord Curzon, gündemde bulunmamasına rağmen

Lord Curzon mübadelenin zorunlu olması gerektiğini düşünüyordu çünkü, mübadele zorunlu olmazsa anlaşmayı uygulamak aylarca sürerdi. Mübadele kapsamındaki Türkler bir an önce Trakya'da ekime başlamalıydı, Yunanistan durmadan gelmeye devam eden mültecilere yer bulmak zorundaydı; mübadeleye tâbi olan halkın geride bıraktığı mallar için tazminat ödemek de böylece daha kolay olacaktı⁵.

Bununla birlikte, bütün bunların ardındaki asıl neden, Müttefiklerin, azınlıklar sorununa radikal bir çözüm bulunursa "yeni dünya düzeni"ni kurma sorunlarının önemli ölçüde azalacağını düşünmeleriydi.

2) Mübadeleyi arzulayan ikinci taraf Yunanistan'dı çünkü herşeyden önce, bozguna uğrayan Yunan ordusuyla birlikte Türkiye'den kaçan Küçük Asyalı Rum mültecileri (o dönemde Yunanistan nüfusunun dörtte biri olan, bir milyon kadar insanı) yerleştireceği geniş alanlara ihtiyacı vardı.

Mübadelenin zorunlu niteliğine gelince, Venizelos bunun gönüllü olması gerektiğini, ama zorunlu veya gönüllü, konuyu herhalükârda tartışmaya hazır olduğunu açıkladı. Venizelos için asıl önemli olan, İstanbul'daki Rum nüfusu (gayri mübadil olarak belirlenen bölgedeki yüz on bin kişi sonuçta mübadele edilemez olarak kararlaştırıldı) zorunlu mübadele dışında tutmaktı. Çünkü diyordu Venizelos, Rum mültecilerinin sayısı öyle çok artacaktır ki, "Yunanistan ABD'den kendisine uyguladığı göçmen kotasında artış yapmasını talep etmek zorunda kalacaktır"⁶.

Tabii, Venizelos'un bir başka ve büyük olasılıkla daha önemli bir nedeni vardı: Yunan irredantizminin (*Megali İdea*, büyük ülkü) şampiyonu olarak, uzun zamandan beri Yunan kamuoyunu "İlyonya" (Batı Türkiye) Yunan olacak ülküsüyle besliyordu. Şimdi İstanbul Rumlarının mübadelesini Yunan halkına hazmettirmek çok zor olacaktı çünkü bunun anlamı açıkça *Megali İdea*'dan ve hatta İstanbul'dan ("İkinci Roma", Kutsal Fener Rum Ortodoks Patrikliğinin bulunduğu yer) vazgeçilmesiydi⁷. Da-

men, Milletler Cemiyetinin Mülteciler Yüksek Komiseri ünlü Dr. Nansen'in Türk ve Yunanlı nüfuslarının mübadelesi konusunda bir rapor okuyacağını açıkladı. Dr. Nansen'e göre Yakın Doğu'da ve hatta Avrupa'da barışın ve ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için asıl önemli olan konu bu sorundu. Dr. Nansen, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerin temsilcileri tarafından, barış antlaşmasını beklemeden acilen uygulanmak üzere azınlıkların mübadelesi konusunda bir antlaşma hazırlaması için İstanbul'a davet edilmişti. Ayrıca, Yunanistan hükümetinin resmi onayını alan Dr. Nansen, Ankara hükümetiyle de konu üzerinde az veya çok konuşmuştu. Ankara da Dr. Nansen'e mübadele konusunda yapıcı bir tutuma sahip olduğunu en az dört kez bildirmişti. (Meray, *op. cit.*, Tutanak No. 8, s. 115-16).

5. *Ibid*, s. 123.

6. *Idem*.

7. Konferansın sonraki aşamalarında Venizelos, zorunlu bir mübadele fikrini geri çekmeye çalışıyor göründü ama bu tutumu gerçekçi değildi ve büyük olasılıkla sadece bir diplomatik hareketti. "Özel komite"deki (sonradan Azınlıklar Alt-Komisyonu

hası, Patriklik kurumu büyük olasılıkla Yunanistan'daki Aynaroz'a taşınacaktı ve bu da kaçınılmaz olarak, iki rakip kurum (bağımsız Yunanistan Kilisesi ile Ekümenik ve *Primus inter Pares* olan Patriklik) arasındaki sürtüşmeyi müthiş artıracaktı.

Yunanistan'ın tam Türk sınırında bulunan, önemli sayıdaki Türkün mübadele dışı tutulmasını kabul etmesine gelince, bu da Patrikhane'nin ve İstanbul Rumlarının çok önemli olan yerlerinde kalması için Venizelos'un ödemek zorunda kaldığı bir fiyattı.

3) Mübadeleyi isteyen, hatta çok isteyen⁸, üçüncü taraf da Türkiye'ydı. Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa, bir mübadele olursa bunun İstanbul ve İzmir dahil olmak üzere tüm Türkiye'deki Rumları kapsamasını istiyordu⁹. İsmet Paşa, Batı Trakyalı Müslüman-Türklerin mübadele dışı bırakılmasını da ileri sürdü.

İsmet Paşa'nın tüm Rumların gitmesi gerektiği yolundaki düşüncesi-nin gerisinde yatan nedenler çeşitliydi: Bir kere, Hristiyan azınlıklar Osmanlıların işlerine karışmak için Büyük Devletler tarafından kullanılan daima 1 numaralı neden olmuşlardı. İkinci olarak, yapılacak barış antlaşmasında "Azınlıkların Korunması" başlıklı bir bölüm de bulunacaktı ve bu açıdan, (en önemli gayri Müslim azınlık olan) Rumlardan mümkün olduğunca kurtulmak bu "pozitif haklar"ın olası müdahale etkisini en aza indirecekti. Üçüncü olarak, Rum azınlığının ve Patrikhane'nin işgalci Yunan ordusuyla işbirliğine ilişkin anılar henüz çok tazeydi ve Kemalistler, şimdi ortam uygunken, Yunan irredantizminin hâlâ sürdürülebileceği umutlarını kesin biçimde yok etmeye kararlıydılar.

Diğer taraftan, tam ve zorunlu bir mübadele için Türk isteğinin arkasında yatan dile getirilmemiş bir neden vardı: O dönemde Doğu Avrupa ve Balkanların tüm devletleri (özellikle yeni devletleri) gibi Türkiye de A'dan Z'ye bir ulus inşası sürecine girmeye hazırdı ve bu girişiminde gayri Müslim azınlıkları ciddi bir engel olarak değerlendiriyordu.

İsmet Paşa'nın Batı Trakyalı Müslüman-Türkleri mübadele dışı tutmak isteyişinin nedenine gelince, Türk heyeti bunu şöyle ifade etti: *Milli*

daha sonra da Mübadele) Türk delegesi olan Dr. Rıza Nur, 1928'de yazdığı ve 1960'da açıklanmak üzere elyazması halinde British Museum'a teslim ettiği anılarında, o sırada Yunanistan hükümetinin mübadeleye karşı çıkma olasılığından bahseder (Lausanne Konferansı sırasında Venizelos hükümet üyesi değildi). Bkz. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. III, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 1113.

8. Mütefiklerin zorunlu mübadele önerisi Dr. Rıza Nur için çok hoş bir sürpriz olmuştu. Anılarında şöyle yazar: "Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türkçülük noktasından esas emelim idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif edeceğim diye ötedenberi düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş minkudret oldu". Rıza Nur, C. III, s. 1040.

9. Meray, *op. cit.*, s. 121.

Misakımızın¹⁰ üçüncü maddesi, Türklerin çoğunlukta olduğu bu bölgede plebisit yapılmasını öngörür. Buranın kaderi henüz belirlenmemiştir. Diğer taraftan Türkiye, bu rasyonel nedenin yanı sıra, İstanbullu Rumların Mübadele dışı tutulmaları artık kaçınılmaz olduğuna göre, kendi sınırına bitişik bu Yunan bölgesinde İstanbullu Rumlarla bir "simetri" oluşturulmasını ister görünüyordu¹¹.

Mübadelelerin Hukuksal/Sosyo-Politik Yönleri ve Sonuçları

Sözleşme on dokuz maddeden ve bir protokolden oluşmaktaydı. Ama, sözü edilecek önemli iki ana maddesi vardı:

1) Birinci maddeyle Sözleşme, kuralı zorunlu mübadele olarak koyuyor ve kesin olarak gidecekleri tanımlıyordu: Türkiye'den Rum Ortodoks¹² dinine mensup Türk uyruklarıyla, Yunanistan'dan İslam dinine mensup Yunan uyrukları.

Bu maddenin sonucu olarak üç yüz elli beş bin altı yüz otuz beş Müslüman Yunanistan'ı ve yüz seksen dokuz bin dokuz yüz on altı Rum Ortodoks Türkiye'yi terk etti¹³. Yukarıda belirtildiği gibi, Yunanistan bir milyonu aşkın mülteciye ev sahipliği yapmak zorundaydı çünkü Ağustos 1922'de Yunan ordularının yenilgisiyle ("*Mikrasiatiki Katastrofi*") Türkiye'den kaçan bir milyon civarında mülteciyi¹⁴ kabul etmek zorunda kalmıştı¹⁵.

2) İkinci maddeyle Sözleşme, istisnayı belirliyor ve kalmalarına izin verilecek olanları ("*établi*") tanımlıyordu: Türkiye'de 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olan İstanbul Rumları¹⁶, Yunanistan'da da Batı Trakya Müslüman nüfusu.

10. Meclisi Mebusan tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilen bir bildiri olan Misakı Milli, adil ve kalıcı bir barış için minimum talepleri içeren bir belgeydi. Kemalistlerce bu belge, ulaşılması gereken kutsal hedef olarak kabul edildi.
11. Batı Trakyalı Türklerin mübadele dışı tutulmasını görüşmelerin hemen başında Lord Curzon önerdiğinden, İsmet Paşa kârlı çıkmış oldu. Bkz. Meray, *op. cit.*, s. 124.
12. Bu nedenle, Mübadele Katolik veya Protestan Rumları kapsamıyordu. Türk heyeti "Türk vatandaşı Rumlar" ifadesini önermişti çünkü "Türkiye'de Yunan irredantizmini ortadan kaldırmak" istiyordu. (16 Ocak 1923 öğleden sonraki oturum, Meray, *op. cit.*, Seri I, C. I, Kitap 2, Tutanak No. 4, s. 312).
13. C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, London, Oxford University Press, 1934, s. 446.
14. Şimşir kaçanların sayısının yarım milyondan az olduğunu ve bunlardan yüz elli bin kadarını da 1919 sonrasında Yunanistan'dan veya Rusya'dan Anadolu'ya göç edenlerin oluşturduğunu söylemektedir. (Bilal N. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e, 1921-22*, İkinci basım, Ankara, Bilgi Yayınları, 1989, s. 381.)
15. Üçüncü maddeye göre, mübadele konusu olan bölgelerden 18 Ekim 1912'den sonra göç edenler, birinci maddenin kapsamında kabul edileceklerdi.
16. Bununla birlikte, birinci maddenin tersine, sadece Ortodoks Rumlar değil, İstanbul'daki tüm Rumlar mübadele dışı yani *établi* olarak ilan edilmişlerdi. Bunların bir kısmı Yunan uyruğu idi.

İkinci maddenin sonucunda yaklaşık yüz otuz bin Müslüman-Türk Batı Trakya'da ve yaklaşık aynı sayıda Rum da İstanbul'da kaldı.

Altı ay sonra, Lausanne Barış Antlaşmasının on dördüncü maddesinin ikinci paragrafı, Çanakkale Boğazının ağzındaki iki adayı güvenlik nedeniyle Türkiye'ye verirken, Gökçeada (İmroz; Yunanca İmbroz) ve Bozcaada (Yunanca Tenedos) adalarının esas itibarıyla Rum olan nüfuslarını mübadele dışında bıraktı. 1920'de iki adada yaklaşık dokuz bin Rum yaşamaktaydı¹⁷.

Birinci madde **göçmenler** yarattı. Bu insanlardan, taşıyabilecekleri eşyaları alıp yaşadıkları yerleri terk etmeleri istendi. Geride bıraktıkları mülklerinin eş değerini, gittikleri akraba devletlerinde alacaklardı.

Bu göçmenler pek çok nedenden dolayı acı çektiler: Önceden düşünilemeyen pek çok sorun, Sözleşmenin uygulanması sırasında ortaya çıktı ve sekiz yıl sonraya kadar çözülemedi. Bu insanlar vatanlarında komşularına ve anılarına kadar arkalarındaki herşeyi terk etmek zorunda kaldılar. Bazıları yeni ülkelerinde konuşulan dili bile anlamıyorlardı¹⁸. Uzun zaman iki taraf da yeni vatandaşları tarafından yabancı gibi algılandılar¹⁹.

Diğer yandan, böyle kökten bir değişimin kaçınılmaz olarak yarattığı sayısız sorunlar, 10.6.1930 Ankara Antlaşması mübadillerin özel ve kişilik haklarıyla ilgili sorunlarını çözünceye kadar Türk-Yunan ilişkilerini zehirledi ve bu ilişkiler ancak bu tarihten sonra normale ve hatta dostça bir ilişkiye döndü.

İkinci madde **ulusal azınlıklar** yarattı. Kalmasına izin verilen bu insanlara, barış antlaşması yapıldığında "Azınlıkların Korunması" kısmında formüle edilmiş olan azınlık hakları verilmişti: Gayri Müslim Rumlar için otuz yedinci maddeden kırk dördüncü maddeye kadar (temel olarak 1919 Polonya Azınlıklar Anlaşmasındaki hakların benzeri) ve Müslüman-

17. Alexis Alexandris, "Imbros and Tenedos: A Study in Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923", *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. VII, No. 1, Spring 1990, s. 27.

18. Sadece Türkçe konuşan Karamanlı Ortodokslar ve sadece Yunanca konuşan bazı Ege adaları Müslümanları (özellikle Giritliler) gibi.

19. Yunanistan'a gitmek için Türkiye'yi terk eden özellikle İzmir ve İstanbul'dan pek çok Rum Ortodoks, Yunanistan'daki Yunanlılardan daha yüksek bir toplumsal sınıfa mensuptular. Bu nedenle, otokton Yunanlılar bu olayı kıskançlıkla karşıladılar ve yeni gelenleri *Turko Sporos* (Türk döller) diye küçümsediler. Diğer yandan, onlar da kendilerini otokton Yunanlılardan ayırdılar. İzmirli Rumlar Nea Smirni'yi ve Panionion spor kulübünü kurdular. İstanbullu Rumlar Faliron'a yerleştiler (hâlâ burada yaşıyorlar) ve AEK (*Athletiki Enosis Konstantinopol*) spor kulübünü desteklediler (hâlâ destekliyorlar). Bir diğer yandan, Türkiye'ye gitmek için Yunanistan'ı terk eden çok sayıda Müslüman'ın alışkanlıkları, muhafazakar Anadolu Türklerden daha liberaldi. Yerliler onları "yarı gavar" olarak adlandırdılar, muhacir olarak küçümsediler ve iki grup arasında uzun süre karma evlilik görülmedi.

Türkler için karşılıklılık yaratan kırk beşinci madde (Türkiye'nin gayri Müslim azınlıklarına tanınan hakları Yunanistan kendi Müslüman azınlığı için de tanıyacaktır)²⁰.

Ama bu hakların çoğu ileride ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi, kağıt üzerinde kaldı. Sonuç olarak, kalmalarına izin verilenlerin tecrübeleri, ayrılmaları gerekenlerinkinden daha zor oldu.

Birinci maddeyle terk etmesi gerekenler çok acı çekmelerine rağmen, onların sorunları az çok bir kuşağa özgü oldu. 1923 göçmenleri yeni ülkelerine uyum sağladıkça bu sorunlar tamamen yok edilemese de önemli bir oranda azaldı. Ama, kalmasına izin verilenlerin tecrübeleri bazı nedenlerden dolayı son tahlilde daha zor oldu:

Birincisi, aradan yetmiş küsur yıl geçtiği halde bu insanlar akraba ülkelerinde hiçbir zaman benimsenmediler ve daima bir köşede, bazen taciz görerek yaşadılar.

İkincisi, bu iki taraflı olumsuz davranış biçimi geçen zaman içinde hiç azalmadı. Tam aksine, iki *établi* topluluğun yaşamları, 1960'lardan sonra bir başka insanî unsur konusu (Kıbrıs sorunu) Türk-Yunan ilişkilerini zehirlemeye başladığında daha da zorlaştı.

Üçüncü ve bu makalenin konusu açısından daha önemli olanı, ikinci maddeyle yaratılan bu iki *établi* topluluk yarım asırlık bir arayla birinci maddeyle terk etmeye zorlananların kaderini paylaşmaya zorlandılar: Kendi akraba devletlerine göç etmek zorunda kaldılar. Bazıları mülteci ve uyruksuz durumuna düştüler.

Gerçeği söylemek gerekirse, kentli olduğu için son derece düşük nüfus artış oranına sahip İstanbul'daki Rum azınlık, yüz on bin civarından günümüzde iki bin beş yüz civarına ve iki adadaki Rum nüfus da

20. Rum azınlığın hakları Lausanne sisteminde (Barış Antlaşmasının yukarıda belirtilen maddeleri, Mübadele Sözleşmesi ve bir de 10.6.1930 antlaşması) getirilenlerden ibaret olduğu halde, Batı Trakyalıların azınlık hakları iki ayrı belgede daha dile getirilmiştir: 1) Atina Antlaşması ve 3 numaralı protokolü (14 Kasım 1913). İkinci Balkan Savaşının sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında yapılan bu ikili antlaşmayla Yunanistan'daki Müslümanların hakları koruma altına alınmıştır. (Bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, güncelleştirilmiş ikinci baskı, Ankara, Bilgi, 1991, s. 62-64. Antlaşma metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, TTK, 1953, s. 477-88); ve 2) Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma (Sèvres, 10 Ağustos 1920). Bu çok taraflı antlaşma, Yunanistan ile Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler arasında yapılmıştır. (Bkz. Oran, *op. cit.*, s. 72-75. Antlaşmanın metni için bkz. *British Foreign and State Papers*, Vol. 113, s. 471). Buna rağmen, Yunanistan çeşitli diplomatik yazılarla, bu iki antlaşmanın geçerliliğini tanımadığını Türkiye'ye bildirmiştir. (Bu antlaşmaların geçerliliğinin hukuksal bir değerlendirmesi ve Yunanistan'ın bu tavrının olası nedenlerine ilişkin politik bir analiz için bkz. Oran, *op. cit.*, s. 101-112).

yaklaşık beş yüze gerileyerek, uygulamada kurutuldu²¹. Kırsal nitelikli olduğundan çok yüksek bir nüfus artış oranına sahip olan Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığın 1923'te yüz yirmi bin küsur olan nüfusu ise artacağına azaldı. Çünkü o tarihten beri üç yüz bin ilâ dört yüz bin arasında bir Müslüman-Türk nüfus Yunanistan'ı terk etti²².

Bu bakımdan, kalmalarına izin verilenlerin öyküsü, gidenlerin öyküsüne oranla bize daha çok şey öğretir. Bunu göstermek için her iki azınlığın durumuna, sözü edilen uluslararası belgelerin verdiği haklar bağlamında ve Türk-Yunan ilişkileri kapsamında göz atmaya çalışacağım²³.

II) İki Azınlık ve Türk-Yunan İlişkileri

Her iki azınlığın durumunun tarihsel süreçte karşılıklı ilişkileri bir şekilde etkilediği bir gerçektir. Ama, Sözleşmenin uygulanmaya başlamasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler, bu iki azınlığın yaşamlarını mukayese kabul etmeyecek kadar daha fazla etkilemiştir.

Bu konu üç ana dönemde incelenebilir.

1) İlk İhlaller: Stratejik bölgelerden *établi* boşaltılması (1923-30)

Sözleşme'nin uygulanmaya başlamasıyla ihlaller de başladı. İlk olarak, iki taraf da stratejik bölgelerde bir çoğunluk oluşturan *établi*'lerden kurtulmaya çalıştı.

Yunanistan'da sınırdaki Evros ilindeki Müslüman-Türkler boşaltıldı ve 1922'de Batı Trakya'da çoğunluğu oluşturan Müslüman-Türkler (tüm Batı Trakya'da yüz yirmi dokuz bin yüz yirmi Türk'e karşılık, otuz üç bin dokuz yüz on Yunanlı vardı ve bu bölgedeki toprakların %84'ü Türk'lere aitti²⁴) kendi topraklarında sayısal bir azınlığa dönüştüler. Çünkü, 1922 Sonbaharında Meriç nehrini geçerek Doğu Trakya'dan gelen Rum

21. Helsinki Watch [Lois Whitman], **Denying Human Rights and Ethnic Identity – The Greeks of Turkey**, USA, March 1992, s. 29.
22. Helsinki Watch'ın Ağustos 1990 tarihli bir raporunda, %2'lik nüfus artışı oranıyla bile (bu oran çok düşük verilmiştir) Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının sayısının günümüzde beş yüz bin civarında olması gerektiği hesaplanmıştır. (Helsinki Watch [Lois Whitman], **Destroying Ethnic Identity – The Turks of Greece**, USA, October 1990, s. 2.
23. Batı Trakya Müslüman-Türkleri uzmanı olarak önce onların açısından sorunlara bakacağım ve sonra da Türkiye'deki Rum azınlık üzerine tartışmasız uzman olan Alexis Alexandris'in daha önce değindiğim kitabı ve makalesinde yazdığı biçimde madalyonun diğer yüzünden sorunların görünümünü özetlemeye çalışacağım. Türkiye'deki Rumların durumu, Alexandris'in çalışmalarından (bkz. ikinci ve on yedinci dipnotlar) ve ayrıca ABD'nin yayımladığı yıllık insan hakları raporlarının Türkiye bölümünden takip edilebilir. Yunanistan'daki Türklerin durumu ise, benim kitabımdan (yirminci dipnot), Helsinki İzleme raporlarının Yunanistan'daki Türklere ilişkin olanlarından (yirmi ikinci dipnot) ve de ABD'nin yayımladığı yıllık insan hakları raporlarının Yunanistan bölümünden takip edilebilir.
24. 23 Kasım 1922, Meray. *op. cit.*, Seri I, C. I, Kitap 1, Tutanak No. 3, s. 41, 42, 54, 61.

mülteciler serbestçe Batı Trakyalı *établi*'lerin mülklerine ve sürülerine el koydular ve güvenlik güçleri onları durdurmadı. Sonunda, Türkler herşeyi bırakmak ve Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldılar²⁵. Bir yıl sonra (1924) Batı Trakya'daki Yunanlıların sayısı yüz seksen dokuz bini buldu²⁶.

Aynı zamanda, 1913 Atina Antlaşması (yirminci dipnota bakınız) gereğince Türk toplumunun Müftü ve Başmüftü seçimleri için 1920'de bir yasa yapıldı (yasa 2345/1920) ama hiç uygulanmadı ve Türk toplumu kendi dinî liderlerini seçemedi.

Türkiye'de Çanakkale Boğazı ağzı yakınındaki iki adanın sakinleri için özel bir kendi kendini yönetme ayrıcalığı içeren yerel yönetim kurulmasını öngören Barış Antlaşmasının on dördüncü maddesi de hiçbir zaman uygulanmadı. Hatta, 1927'de 1151 sayılı yasayla bu insanların kendi ana dillerinde eğitim yapma hakları da reddedildi²⁷.

2) Yakınlaşma Dönemi (1930-54):

Etabli sorunu ve diğer ikili sorunlar 1930'da çözüldü. Ortak korkuların da yardımıyla (önce 1930'larda Mussolini'nin "*Mare Nostrum*" politikası ve daha sonra da Stalin'in 40'larda ve 50'lerin başında izlediği politika) Türkiye ile Yunanistan dostça ilişkiler kurdular.

Bu dostluk atmosferi aynı zamanda iki *établi* toplumuna da yansıdı ve sorunları yatıştırdı. 1951'de imzalanan bir "Kültür Anlaşması", azınlık okulları için öğretmen değişimini mümkün kıldı ve "yanlış bilgilerin" ders kitaplarından ayıklanmasına karar verildi.

Yunanistan'da ilk defa 1954'te azınlık okulları resmen "Müslüman" yerine "Türk" adıyla anıldı ("Papagos Yasası", 3065/1954).

25. Alexandris, *The Greek...*, s. 120-121. Bu gerçek, Konferans'ta Venizelos tarafından itiraf edilmişti (Bkz. 1 Aralık 1922, Meray, *op. cit.*, Tutanak No. 8, S. 122). Yunanlı Tarım Bakanı Anastas Bakkalbaşı 1950'de yeniden seçilebilmek için bastırıldığı broşürün ikinci sayfasında yaklaşık altmış bin Rum mültecinin, Türkelere ait olan evlerden tahliyesine ilişkin bir emri iptal etmişti (Bkz. Trakya [O. N. Fettahoğlu tarafından İskeçe'de 1932'den 1964'e kadar yayımlanan Türkçe gazete], 24 Mayıs 1954).
26. Dimitri Rentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris, La Hague, Mouton et Co., 1964, s. 136 içinde, A. A. Pallis, *Racial Migrations in the Balkans*, s. 327.
27. Burada, 1926'da Rum Ortodoks Partikhanesi'ne, barış antlaşmasının kırk ikinci maddesinin ilk paragrafının (kişisel ve aile statüsü) verdiği haklardan feragat etmesi için uygulanan baskılardan söz etmiyorum. Çünkü bu sadece Rumları değil, tüm gayri Müslim azınlıkları ilgilendiriyordu ama bu da Rumların durumlarına ilişkin olarak anılmalıdır. (O tarihte, İsviçre Medeni Kanunu Türkiye'ye uyarlandı ve resmî nikah zorunlu oldu. Gayri Müslim azınlıklara da buna uygun biçimde önce resmî nikahın ve ardından isteniyorsa dinsel törenin yapılması yolunda telkinlerde bulunuldu. Yahudiler ve Ermeniler bunu hemen kabul ettiler ama Rumlar daha sonra "ikna edildiler." Bkz. Alexandris, *The Greek...*, s. 136 ve sonrası).

Önemli bir bölümü İstanbul'da doğmuş olup 1922'de Türkiye'den ayrılmış olan Yunanistan uyruklarının²⁸ 30.10.1930 antlaşmasıyla Türkiye'den oturma ve çalışma izni alarak Türkiye'ye yerleşmeleriyle, Türkiye'de Rum azınlığın "altın çağı" başladı. İki ülke Balkanlarda en iyi ortaklar haline geldi. 50'lerde iki adada Yunanca eğitim yeniden başlatıldı. Amerikan etkisiyle ikili ilişkiler gelişti ve bu da Partikhane'nin yeniden canlanmasını sağladı.

Diğer yandan, her iki *établi* toplumu açısından, sorunlar özüne dokunulmadan olduğu gibi bırakıldı.

Yunanistan'da 1953'te "Bulgaristan'dan gelebilecek komünist sızmalara karşı" bir "Yasak Bölge" ilan edildi. Kuzeydeki bu dağlık alanlarda yaşayan Pomak kökenlileri güneydeki Türk kökenlilerden ayırmak için Batı Trakya'nın 1/8'i batıdan doğuya doğru, "Askerî Münhasır Bölge"yle çevrildi (bu durum hukuken hâlâ devam etmektedir). Bugün hâlâ devam eden arazi sorunları, yukarıda sözü edilen **Trakya** gazetesinin koleksiyonlarında Mayıs 1952'de başladı.

Türkiye'de o sırada laik Türk milliyetçiliğinin en parlak dönemi yaşanıyordu ve bu durum, Rum toplumu üzerine özellikle, Karamanlı bir Rum Ortodoks din adamı olan Papa Eftim'in Türk Ortodoks hareketi biçiminde yansıdı. Dünya kiliselerince tanınması reddedilen bu hareket, Türkiye'deki en önemli Rum kurumu olan Patrikhane'yi baskı altına aldı²⁹.

28. O dönemde Türkiye'de bazı sektörlerde uzman zanaatkarlar bakımından işgücü açığı vardı çünkü ülkeden ayrılan gayri Müslimler bir boşluk bırakmışlardı. Yunanistan'da ise tam tersine fazla nüfus ve işsizlik vardı. 30.10.1930'da imzalanan üç anlaşmadan biri, iki ülke arasında serbest dolaşıma imkan tanıyordu. Böylece, işsiz Yunanlılar başta İstanbul olmak üzere, Türkiye'ye geldiler ve yerleştiler. Sayıları bilinmemekle birlikte, Robert Skinner'ın Atina'dan ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği özel bir raporda (25 Ekim 1930, 767.68/684), Venizelos'un 1930'da antlaşmaları imzalamak için Ankara'ya geldiğinde çok acil "yeni iş alanlarına" ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Bkz. *Records of the Department of State Relating to the Political Relations of Turkey, Greece and the Balkan States, 1930-39*, mikrofilm No. MT1245. (Dr. Ayhan Aktar'a bu belge için teşekkür ederim). Diğer yandan, 30.10.1930 antlaşmasının Yunan uyruklular için getirdiği geniş olanaklar, sayılarının çok fazla olmadığı anlaşılan Yunanistan'dan gelenlerden çok, 1923'te *établi* sayılmış Yunan uyruklu İstanbullu Rumlar için önemli olmuş, onlara bir statü sağlamıştır.

29. Bu hareket Türk hükümeti tarafından ne yaratıldı ne de desteklendi ama çok fazla hoşgörü gördü. Bkz. Alexandris, *The Greek...*, s. 149 ve sonrası. Bu makalede "Vatandaş, Türkçe konuş" kampanyalarından, 1930'larda ticaretin Türkleştirilmesinden ve 1942 Varlık Vergisinden bahsedilmemesinin nedeni bu uygulamaların sadece Rum azınlığa değil, tüm gayri Müslim azınlıklara yönelik milliyetçi hareketler olmasıdır. Örneğin, Kemalist ekonomik milliyetçiliğin kötü ünlü Varlık Vergisi, ülke ekonomisi üzerinde gayri Müslimlerin kurduğu yarı-tekel kırımağı için kullanıldı. Savaş döneminin sefalet ortamında bu olağanüstü vergiye çok ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir; ama sonuçta, dönemin pro-faşist atmosferinde, gayri Müslim azınlıklara karşı ayrımcı bir uygulama yaşandı. Bu olayın Rum azınlığın başlıca şikayetlerinden birini oluşturması doğaldır.

3) Dönüşü Olmayan Nokta: Kıbrıs Karmaşasının Başlaması (1955 sonrası)

Müslüman-Türk Azınlığın Şikayetleri:

1954'te Yunanistan Kıbrıs sorununu³⁰ Birleşmiş Milletlere taşıdı ve bundan sonra iki toplum için de felaket dönemi başladı. 6-7 Eylül 1955'te Kıbrıs sorununu protesto eden sokak gösterileri kısa sürede İzmir ve özellikle İstanbul'daki Rum mülklerini tahrip eden ve can da alan bir vandalizme dönüştü³¹.

1963 Noelinde Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs Rumları'nca katledilmesi de 1964'te İstanbul Rum toplumu için felakete dönüşen diğer bir Türk tepkisine yol açtı: Bu olaylara tepki olarak Yunanistan'a karşı misilleme arayışında olan Türk hükümeti, 30.10.1930 antlaşmasını feshederek Türkiye'deki on üç bin Yunanistan vatandaşının oturma ve çalışma izinlerini iptal etti. Bu Yunanlılara sadece 1930 antlaşmasının sonucunda gelenler değil, doğal olarak, Yunan vatandaşı İstanbullu Rumlar da dahildi. Yaygın biçimde Yunanistan vatandaşlarıyla evlendiklerinden ve Kıbrıs sorunu da ortadan kalkacak gibi görünmediğinden, zamanla bunlarla birlikte Rumların çekirdek kısmı da gitti. İstanbul'un tarihî Rum toplumu neredeyse tamamen yok oldu. Ayrıca, iki adada Yunanca eğitim 1964'te yeniden yasaklandı ve 1965'te pek çok Rum mülkü, açık hava hapishanesi inşa etmek için istimlak edildi. Bunun sonucunda adalardaki Rum azınlık da Yunanistan'a gitti.

1964 olayı sadece Rumlar için bir felaket başlangıcı değildi; çünkü iki azınlık aynı paranın iki yüzü gibiydi ve Yunanistan'a karşı mütekabiliyet kalmadığından Batı Trakya Müslüman-Türklerinin durumu da çok zorlaştı. 1967 Albaylar Cuntasının Atina'da iktidarı ele geçirmesiyle herşey daha da kötüleşti.

Eğitim: Azınlık okullarının yönetim kurullarının seçilmesine izin verilmedi. İçinde "Türk" kelimesi geçen tüm işaretler ve başlıklar yasaklandı. "Papagos Yasası" (1109/1972) iptal edildi ve Türk okullarına yeniden "Müslüman" okulları denmeye başlandı. 695/1977 sayılı yasayla, 1966'da Pomak kökenli gençleri öğretmen olarak eğitmek için kurulan Selanik Özel Pedagoji Akademisi mezunları bu okullara öncelikli olarak

30. Nüfusunun 1/5'i Türk, 4/5'i Rum olan Kıbrıs adası Büyük Britanya'ya bağlandıktan sonra Yunanistan ve Kıbrıs Rumları Enosis (Yunanistan'la birleşme) istemeye başladılar.

31. Diğer gayri Müslim azınlıklara zarar veren bu üzücü olay ilk başta, Londra Konferansı sürerken halkın desteğine sahip olduğunu ispat etmek için hükümet tarafından organize edilmiştir. Fakat, lumpenlerin katılımıyla ve polisin hoşgötüsüyle tam bir çapulculuğa dönmüştür. Devrin Başbakanı Menderes, 1960 hükümet darbesinden sonra yargılanmış ve Türkler, herşeyi başlatan Selanik'teki Atatürk evinin bombalanması olayının aslında bir tertip olduğunu öğrenebilmiştir.

tain edildiler ve bu özellikle Pomak³² öğrencilerin uzun süreli okul boykotlarına yol açtı. 1984'ten itibaren lise öğrencilerinin Türkçe dersleri de dahil sınavlarını Yunanca vermeleri zorunluluğu getirildi ve bunun sonucunda 1985'ten sonra Gümülcine Lisesi mezun vermeye başladı. Diğer yandan, 1968 Kültür Protokolüne göre Türkiye'den gelmesi gereken öğretmen ve kitapların Yunanistan'a girmesine izin verilmedi.

Sonuçta, İstanbul'daki benzerlerinin aksine Amerikan, İngiliz, Alman okullarına gitme şansları olmayan Batı Trakyalı gençler orta ve daha yüksek dereceli eğitim için Türkiye'ye gitmeye çalıştılar. Bunların büyük çoğunluğu geri dönmediler çünkü Türkiye'den alınan diplomaların denkliğini Yunan makamları tanımıyorlardı.

Toplumsal Örgütlenme: 2345/1920 sayılı yasaya göre, toplumun dinî liderleri (Müftüler) Müslümanlar tarafından seçilmeliydi. Bu yasa hiçbir zaman uygulanmadığı gibi, Aralık 1990'daki bir kararnameyle (No. 182) iptal edilerek, müftü atama yetkisi Milli Eğitim ve Din İşleri Bakanlığına verildi. Toplum bu müftüyü "Hristiyanların Müftüsü" olarak adlandırmakta ve bu durumu dinsel özgürlüğe ağır bir darbe biçiminde algılamaktadır. Yunanistan'da devlet Ortodoks din adamlarının seçilmesi sürecine müdahale etmemektedir. Diğer yandan, toplumun ekonomik ve toplumsal omurgasını oluşturan Müslüman vakıfları, Ocak 1991'de çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi gereği bölgesel idarecilerin sıkı kontrolü altına girmiştir.

32. Batı Trakya'daki Pomaklar "Türklerden daha Türk" ve "Romanlar Pomaklardan daha Türk" diye bilinir. Bu sübjektif kimliğin çok sayıda nedeni vardır: 1) Yunan yönetimi Pomakları "Büyük İskender'in zorla İslamlaştırılmış torunları" diye anar. Bu dindar toplumda bu durum büyük bir tepkiye yol açmaktadır. 2) Pomaklar yaşamlarını güçlüklerle sağlayan dağ insanlarıdır. İnsanlar bu tür zorluklarla mücadele ederken sürekli olarak ideolojik bombardımanla karşılaşılırsa bu ideolojiye ters etkiler ortaya çıkabilir. Yunanistan hükümeti onlara kendileri için kullanmadıkları isimlerle hitap edince, bu "ideolojinin olumsuz işlevi" devreye girmekte ve aynı hükümete karşı tepki yaratmaktadır. 3) Hükümet daha az kötü olanı seçip ısrarla "Türk" yerine "Müslüman" terimini kullandığında, azınlığı üç parçaya bölmek yerine, istemeyerek de olsa birleştirmektedir. 4) "Onlar/diğerleri" kavramı başka bir din tarafından temsil edildiğinde din ulusal kimliği daima desteklediğinden, Yunanistan'da İslam Türklüğün belkemiğidir. 5) Daha önce yukarıda bahsettiğim gibi (bkz. ikinci dipnot) Balkanlarda "Türk" "Müslüman"la aynı anlamdadır. 6) Pek çok nedenden dolayı Türk olmak, Pomak olmaktan (*a fortiori*, Roman olmaktan) daha prestijlidir: Türkler Osmanlı İmparatorluğunun varisidir, azınlığın en zengin unsurudurlar, Batı Trakya azınlığının çoğunluğunu (yüz on binde yetmiş bin) oluştururlar, akraba devletleri vardır, diğer iki unsurun yoktur. Ve dahası, Türkiye aktif biçimde Batı Trakya azınlığının sorunlarıyla ilgilenen tek ülkedir. 7) Azınlık Yunan çoğunlukla kıyaslanamayacak kadar fakirdir. Burada üç önemli özellik yanyanadır: Müslüman (dinsel özellik), Türk (etnik ulusal özellik) ve yoksul (sınıfsal özellik). Bilindiği gibi, bir özelliklerden herhangi ikisi yanyana geldiğinde çok patlayıcı bir durum oluşturmaktadır. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Pomak kökenli azınlık konusundaki Yunan resmî politikası 1990'ların sonunda radikal biçimde değişmiştir. Yunan yetkililer bu azınlık mensuplarına artık "Siz Pomaksınız" propagandası yapmakta, Pomakça sözlük ve gramer yayınlamaktadır. Bu değişiklik, dağlık bölgeye yapılan yoğun yatırımlarla birlikte götürülmektedir.

Sivil toplumun örgütsel yapısı açısından tarihleri 1927, 1929 ve 1936'ya kadar geriye giden üç azınlık derneği, başlıklarındaki "Türk" kelimesinin Türkiye vatandaşlığını ifade ettiği ve bunun Yunan Müslümanlarını tarif etmek için kullanımının kamu düzenini tehlikeye sokacağı gerekçesiyle, Kasım 1987'de kapatılmıştır. Gümülcine'de özellikle kuzeydeki "Yasak Bölge"den gelen Pomakların katılımıyla bu uygulamayı kınayan büyük bir gösteri düzenlenmiştir.

Temel Haklar ve Özgürlükler: Eskiden sadece polis baskısı varken, azınlık içinde Türklük bilincinin artmasına paralel olarak yetkili makamlar da baskıyı artırdı ve can ile mala yönelik kitlesel saldırılar görülmeye başlandı. 29 Ocak 1990'da yerel bir radyodan yayınlanan yanlış bir haber sonucu bazı gruplar Müslüman-Türklerin işyerlerini tahrip ettiler ve aralarında müftü vekili ile bir milletvekilinin de bulunduğu elli kişiyi yaraladılar. Polis olaylara müdahale etmedi. Ağustos 1991 ve Temmuz 1998'de benzer saldırılar meydana geldi ve yine etkin bir polis müdahalesi olmadı.

Dava açma hakkı, seçme ve seçilme özürlüğü ve adil yargılanma hakkı ortadan kalktı. Eski bir milletvekili olan (ve şüpheli bir trafik kazasında ölen) Sadık Ahmet "Batı Trakya'da Yaşayan Müslüman Türk Azınlığının Şikayetleri ve İstekleri" başlıklı bir metin hazırlayıp on üç bin imza topladığı için otuz ay hapse ve yüz bin Drahmi para cezasına çarptırıldı. (Buna ilaveten, Sadık Ahmet ve eski bir milletvekili olan İbrahim Şerif on sekizer ay hapis ve üçer yıl siyasal haklardan mahrumiyet cezası aldılar). Bu cezalara neden olan suçlamalar, kampanyalarında "Türk" kelimesi kullanarak vatandaşları açıkça veya dolaylı yollardan şiddete yöneltmek ya da toplumsal barış zararına halk arasında ayrımcılığı kışkırtmaktır. Mahkeme salonunda traji-komik sahneler yaşandı. Yargıç Komünist Partisinden Hristiyan bir tanığa "Politik propaganda yapıyorsunuz" diye bağırды. Savcı da Sadık Ahmet'e dönerek "Bak dinleyiciler senin hakkında ne düşünüyor, senin sonun Çavuşesku'nunki gibi olacak" dedi. Nisan 1990 seçimlerinde Dr. Sadık Ahmet bağımsız milletvekili olunca, Kasım 1990'da seçim sistemi değiştirilip bağımsız adaylara %3 ülke barajı şartı getirildi ve böylece bir Müslüman'ın bağımsız olarak milletvekili seçilme olasılığı ortadan kalktı.

Yunan vatandaşlık yasasının (3370/1955) on dokuzuncu maddesi kullanılarak (sayıları tam bilinmeyen ama yüzlerle binler arasında değişen) Batı Trakya Müslüman-Türkleri ifadelerine bile başvurulmadan veya etkili bir itiraz hakkı olmadan vatandaşlıklarını kaybettiler ve uyruksuz kişiler oldular. ABD yönetimi, "Yunanlı olmayan etnik kökenli kişiler geri dönmeme niyetiyle ülke dışına çıkarılsa vatandaşlık hakkını kaybedebilirler" diyen bu ırkçı maddeye gönderme yaparak: "[Yunanistan'da] sürgün anayasaya aykırıdır ve uygulanmamaktadır, fakat yönetimin tek tarafı kararıyla, Yunanlı etnik kökenden olmayan sözkonusu Yunanistan uyruklarının vatandaşlık haklarını kaybetmeleri buna istisna oluşturur"

demıştır. Yunanistan'ı savunmasız bir duruma sokan bu madde 1991'de Başbakan Mitsotkis tarafından "başka bir dönemin ürünü" olarak suçlanmış, ama Avrupa Birliğinin yoğun baskısı sonucu ancak Temmuz 1998'de kaldırılmıştır. 1955-98 arasında uyruksuz kalan kişilerin statüsü hakkında hâlâ hiçbir açıklama yapılmamıştır.

On dokuzuncu madde Batı Trakya azınlığının seyahat özgürlüğünü engelleyen başka bir metotla birlikte de kullanılmıştır. 1985'ten başlayarak polis, Türkiye'ye ziyarete giden ve çoğunlukla okuması-yazması olmayan Müslümanların pasaportlarındaki "geri dönmek dahil" ibaresini karalamıştır. Bu kişilerin geri dönüşte Yunanistan'a girişine izin verilmesi ve bu kişiler on dokuzuncu madde gereğince vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Yukarıda belirtilen "Yasak Bölge"den dolayı seyahat özgürlüğünün kısıtlanması son zamanlarda yumuşatılmış olmakla birlikte, ülkede süregelen bir diğer uygulamadır.

Azınlık, ev tamir ruhsatı ve çiftçiler için yaşamsal önemde olan traktör ehliyeti almakta ve işyeri açmakta ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bununla birlikte bu konularda da son yıllarda Avrupa Birliğinin etkisiyle yumuşama görülmektedir.

Ekonomik Alan: Batı Trakya azınlığının %70'i çiftçidir. 1922'de Batı Trakya'daki toprakların %84'üne sahiptiler ama şimdi bu oran sadece %20-40'tır. Bu durum, Yunanistan'ın şu dört uygulamasından kaynaklanmaktadır: İlk olarak, Ortodoks nüfus devlet tarafından sadece bu iş için verilen ucuz kredilerle Müslümanların topraklarını satın almaya teşvik edilmektedir. İkincisi, yasalar sistematik biçimde ayrımcı bir şekilde uygulanmaktadır. Azınlığın verimli arazileri politik nedenlerle (hapishane, üniversite inşası gibi nedenlerle) istimlak edilmektedir. Toprak birleştirme (*anadasmos*) kuralı Türklerin aleyhine işletilmektedir. Üçüncüsü, zilyetlik belgeleri ve tapular tanınmamaktadır. Dördüncüsü, 1965'ten beri 1366/1938 sayılı yasayla azınlığın yeni mülk edinmesi engellenmektedir. Bu yasayla, Yunanistan'ın yüzölçümünün neredeyse yarısını kapsayan kıyı bölgeleri, sınır bölgeleri ve adalarda gayri menkul alım satımı ve hatta zilyetlik hakkı özel bir izne bağlanmıştır. Hristiyanlar için herhangi bir sorun yoktur ama Müslümanlar için vardır. Bununla birlikte bu sorun, bir İngiliz vatandaşının kıyı bölgesinde arazi satın almak isterken zorluklarla karşılaşmasından sonra Avrupa Birliğinin yoğun baskısıyla hafifletilmiştir (bkz: 30 Mayıs 1989 tarihli Avrupa Adalet Divanı kararı).

Genel Değerlendirme: Yunanistan'ın Batı Trakya'da ikili bir hedefi olduğu görülmektedir. Pomak kökenli Müslüman azınlığı asimile etmek ve Türk kökenli Müslüman azınlığının göç etmesini sağlamak. Bu baskıların ve ihlallerin sonucunda Batı Trakya azınlığı daima Türkiye'ye göç etme eğilimine sahip olmuştur. Azınlığın bazı üyeleri Almanya'ya çalışmaya gitmiş ve burada Batı Trakya'daki ihlalleri anlatan aktif kuruluşlar oluşturmuşlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi, 1923'ten beri yaklaşık dört yüz bin kişi Batı Trakya'yı terketmiştir. Bunlardan bazıları on dokuzuncu madde sonucu uyruksuz kalan kişilerdir. Diğer yandan, dört unsur bu azınlığın sayısının aşağı yukarı aynı kalmasını sağlamaktadır: Birincisi, Yunanistan yaşamak için ekonomik açıdan Türkiye'den daha uygun bir yerdir. İkincisi, Türkiye 1960'ların sonundan beri anarşiyle ve 1984'ten beri de terörle çalkalanmıştır. Üçüncüsü, bu topluluk esas olarak bir köylü toplumdur ve köylüler kolay kolay topraklarını terketmezler. Dördüncüsü ve en önemlisi, Batı Trakya azınlığının nüfus artış hızı %2,8 gibi yüksek bir orandır (Yunanistan ortalaması sıfıra yakındır).

Rum Azınlığın Şikayetleri

Eğitim: Türkiye Rumlarının eğitim konusundaki sorunları, Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlıkla aynıdır: Kitaplar, öğretmenler, okul yönetimi, okul binasının tamiri vs.

Bununla birlikte, Batı Trakya'daki durumla bir fark vardır: "Rum" kimlikleri inkar edilmemektedir³³. Bir istisna dışında, okul tabelalarındaki "Rum Azınlık Okulu" ibaresi yerinde durmaktadır: İstanbul Rum Fener Lisesinin girişindeki tabelada Yunan harfleriyle yazılı olan "İrkımızın Büyük Okulu" yazısı, 114 yıllık İskeçe saat kulesinin Arapça harflerle yazılmış mermer tabelası Mayıs 1970'de kırıldıktan sonra indirilmiştir.

Toplumsal Örgütlenme: Türkiye Rumlarının bu alanda Yunanistan Türkleriyle benzer sorunları vardır: Patriğin Ortodoks din adamları tarafından seçilmesine rağmen, 1862 tarihli "Rum Patrikliği Nizamı"na dayanan gelenek gereği, Türk yönetimi Hristiyan din adamlarının hazırladığı seçim listesinden bazı isimleri çıkartarak her seçime mühahalede bulunmuştur. Bununla birlikte, son seçimde hiçbir isim listeden çıkartılmamıştır. Rum dinsel vakıfları, Türk yönetiminin baskısına maruzdur. Yeni vakıf ve okul kurulamamakta, mevcutlar da yeni taşınmaz mal edinememektedir. 1971 tarihli Anayasa Mahkemesi kararıyla, Heybeliada İlahiyat Okulu kapatılmış ve Ortodoks din adamlarının Türkiye'de eğitilmesi imkansız hale gelmiştir. Hatta, bu yüzden Patrikhane'nin bizzat kendisi yok olma sürecindedir.

Temel veya ekonomik haklarla ilgili diğer ihlaller sürekli meydana gelmektedir. Örneğin okul ve vakıf kurulu üyelerinin seçimine müdahaleler vardır.

33. Lois Whitman'ın *The Greeks of Turkey* çalışmasında bu yönde bir paralellik arandığından hataya düşülmüştür. Yukarıda daha önce belirtildiği gibi (bakınız ikinci dipnot), "Rum" terimi İstanbul azınlığının eski zamanlardan beri kendi kendine verdiği bir isimdir: [Doğu] Romalı anlamındaki *Romios*, *Romioi* kelimelerinden gelir. 1821 ihtilalinden sonra kurulan Yunanistan yurttaşı demek olan "Yunanlı" adını kendileri için hiçbir zaman kullanmamışlardır. Bu bağlamda, Osmanlı Sultanlarının 1453'te İstanbul'u fethinden sonra kendilerine "Sultan-ı İklimi Rum" demeleri anlamlıdır. Tıpkı Kürtlerin en azından 1639'dan beri Türk askerlerine yine aynı nedenle "Rum askeri" demeleri gibi.

Genel Değerlendirme: Bu baskıların ve ihlallerin sonucunda, İstanbul ve iki adadaki Rum azınlık Yunanistan'a göç etmiştir. Atina'daki Faliron ve Nea Smirni civarında yaşayan bu kişiler hâlâ Türk vatandaşlıklarını korumaktadırlar ama, torunları Türkçe bilmeyen Yunan vatandaşları olmuşlardır. Sayısı iki bin beş yüzü geçmeyen ve çoğunluğu yaşlı olan Türkiye'deki Rum azınlık neredeyse yok olmuştur.

Öte yandan, Batı Trakya'daki Türk azınlık aynı sorunlara rağmen sayısal gücünü korumayı başardığına göre bu azalmanın başka nedenleri de olmalıdır.

Birincisi, 1964'te Yunan vatandaşları Türkiye'den çıkarıldıktan sonra Türk ordusuna görev yapmak istemeyen (ve subay olamayan) genç Rumlar da Türkiye'yi terk ettiklerinden, Türkiye'deki Rum toplumunun evlilik olanakları çok daralmıştır. İkincisi, Rum azınlık yüzyıllardır ekonomik bakımdan rahat kentliler olarak yaşamışlardır ve Batı Trakyalıların aksine toprağa bağımlı değildir, dolayısıyla ufuqları da sınırlı değildir. Avrupa'yla kurulan ticari bağlar sayesinde ve özellikle 1975'te Yunanistan'ın AET'ye üyelik süreci başladıktan sonra, Kıbrıs olaylarından dolayı baskıların da yoğunlaşmasıyla Rumlar, kişi başına geliri Türkiye'nin dört katı olan Yunanistan'a gitmeye başlamışlardır. Bu göç hareketi çok sancılı olmuş, fakat bu insanlar sermayelerini Atina'ya transfer etmişler ve işlerini orada yeniden kurmuşlardır. Bu durum, bir Japon araştırmacısının "footloose Greek merchant"³⁴ terimiyle ifade etmek istediği şeydir. Üçüncüsü, polis tacizinin yanı sıra, ortanın üstü ve orta sınıf toplum olan Rumlar Türkiye'nin anarşik atmosferinden çok etkilenmişlerdir. Dördüncüsü, kentli oldukları için çok düşük bir nüfus artış oranına sahiptirler.

Bu ölçütlerin bazıları iki adadaki Rumlara uygulanamaz. Daha ziyade kırsal olan bu azınlık açısından, topraklarının ellerinden alınışının yanı sıra, İstanbul Rumlarının neredeyse yok oluşlarının yarattığı psikolojik atmosferin olumsuz bir etki yaptığı söylenebilir.

III) 1923 Deneyiminden Çıkarılabilecek Sonuçlar

Sovyet deneyiminin sona ermesi 1990'larda uluslararası politikada yeni bir dönem başlattı. Avrupa'da artık uzak geçmiş sayılan birtakım acıları azınlıklar ve mülteciler tekrar ve daha güçlü biçimde yaşamaya başladılar. Pandora'nın Kutusu yine açılmıştı.

Avrupa'da ve her yerde yeniden ortaya çıkan bu sorunun çözümü için, bu konuda uygulanmış en radikal çözümden, yani Yunanistan ile Türkiye arasındaki 1923 zorunlu mübadelesinden dersler çıkarabilir miyiz?

34. Iwao Kamozaawa, "Ethnic Minority in Regionalization, The case of Turks in Western Thrace", *Population Mobility in the Mediterranean World*, Tokyo, Mediterranean Studies research Group at Hitotsubashi University, 1982, s. 129.

Yetmiş beş yıl sonra Sözleşme'yi ve uygulamalarını bu açıdan tekrar gözden geçirmek en azından ilginç olacaktır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemle, Soğuk Savaş sonrası dönem arasında önemli paralellikler olduğunu düşünmekteyim.

1) İki dönem de ulus devlet için çok önemli geçiş dönemleridir. İlkinde temel olay İmparatorluk'tan Ulus'a geçişti. İkincisinde ise Ulus'tan Küreselleşme'ye geçişti³⁵.

2) İki dönem de, zamanlarının iki çelişkili eğilimine sahne olmuştur.

a) Milliyetçilik rüzgarları: İlk dönemde bir yandan 1820'lerde Osmanlı imajını kullanarak kendi ulusal kimliğini oluşturan Yunanistan'ın irredantist politikası devam ederken, öte yandan Türkiye yüz yıl sonra ortaya çıkan Yunan tehdidini kullanarak kendi ulusal kimliğini oluşturmaya çalışmıştır³⁶.

İkinci dönemde bir yandan ilk dönemde yayılcılığı engellenen Sırp'ların irredantist politikası devam ederken, diğer yandan Bosnalılar kendi ulusal kimliklerini, Arnavutlar ve Makedonlar da kendi ulusal devletlerini Sırp tehdidini kullanarak oluşturmaya çalışmaktadırlar.

35. Küreselleşme çok tartışılan bir kavramdır ve bundan dolayı bu konuda daha uzun bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Küreselleşme, üstyapısı (kapitalizm) ve alt yapısıyla (akılcılık, laiklik, insan ve azınlık hakları, demokrasi, vs.) Batı sisteminin yayılmasını ifade eder.

Bugün (1990'lar) küreselleşme üçüncü dönemini yaşamaktadır. Daha önceden kapitalizmin ihtiyaçlarına cevap veren iki dalga olmuştur: 1) 1490'ların küreselleşmesi: Bugün bizim "sömürgecilik" olarak adlandırdığımız olguyla sonuçlanan merkantalist devrenin ticaret politikalarının zorunlu kıldığı coğrafi keşifler ve 2) 1890'ların küreselleşmesi: Endüstri devriminin tekeli döneminin ihtiyaçlarının (ucuz hammadde, yeni pazarlar, sermayenin marjinal verimliliğini artırmak için yeni bölgeler, aşırı nüfus için yeni yerler gereksinmesi) zorunlu kıldığı Batı yayılması; kısaca bugünkü deyişimizle, "emperyalizm". Birinci küreselleşme zayıftı. İkincisi daha güçlüydü ve üçüncüye giden yolu açtı.

Bu son küreselleşme son otuz yıl içinde gerçekleşen üç başarılı ve birbirini tamamlayan gelişme tarafından yaratılmıştır: 1) 1970'lerde çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması, 2) 1980'lerde iletişim alanında devrim, 3) 1990'larda Sovyet sisteminin çöküşü.

İlk gelişme bütün dünyayı içine alabilecek şekilde pazarı genişletti. İkinci gelişme insanların ülkeleri yerine kafalarını fethetme olanağı sağladı ki, bu karşı çıkılması çok zor bir fetihtir. Üçüncüsü (ilk ikisinin birleşik bir sonucu olarak) ekonomik ve siyasi uluslararası gelişmeler üzerinde Batı'nın tekeli denetimini sağladı.

Burada, "territory" kavramındaki köklü değişikliğin (pazarın ulusal devletten dünyaya genişlemesi) tüm dünyadaki insanlar üzerinde iki çok önemli etki yapacak olduğunu altını çizmek önemlidir. 1) Territory kavramı çok büyük önem taşıdığından, "anavatan" algılaması değişmektedir: O değişince zamanı gelince bireyler için her şey değişecektir. 2) Küreselleşme tüm dünyayı Batı'nın bir yansıması haline dönüştürdüğünden, Avrupa tarihi, dünya tarihinin bir yansıması haline gelmektedir.

36. Herkül Milas, *Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*, Tencere Dibin Kara, İstanbul, Amaç, Şubat 1989, s. 21.

b) Küreselleşme rüzgarları: İlk dönem ikinci küreselleşmenin doruk noktasıydı. İkincisiyse, küresel pazarın biçimlendirici etkisi altında ulusal kimliklerin yok oluşlarının uzun dönemde kaçınılmaz gibi görüldüğü üçüncüsü küreselleşmenin başlangıcıdır.

3) İki dönem de, karşıt nedenlerle, aşırı milliyetçi patlamalara tanık olmuştur.

Sözleşmenin iki ana maddesi, bugünün bilinciyle tekrar gözden geçirildiğinde, mübadelenin yetmiş beş yıllık tecrübesine ait son gözlemleri yapabiliriz.

Madde 1:

1) Birinci maddenin uygulaması çok başarılı olmuştur.

Başarılıdır, çünkü amacını gerçekleştirmiştir: Ulus devleti etnik temizlikle arındırmak. Bütün olayın beklenenden daha fazla zamanda ve çabaya malolduğu ve daha çok acıya yol açtığı doğrudur ama, Sözleşme'nin/ulus devletin bakışıyla 1930'un sonuna kadar herşey yatışmıştır.

Bu başarının asıl teknik nedeni, sahnedeki tüm önemli aktörlerin (İngiltere, Yunanistan ve Türkiye) halkların radikal hatta zorunlu mübadele-sini güçlü bir biçimde istemeleridir.

2) Bu durum günümüzde de benzer bir tecrübenin yinelenebileceği anlamına gelmemektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem, insan hakları yerine azınlık hakları kavramına önem vermişti. İnsan hakları, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler terminolojisinde bile yoktu. Bu kavram, Soğuk Savaş sonrası dönemin "kutsal ineği" olmuştur ve insan kitlelerinin uluslararası organizasyonla zorla yerlerinden edilmelerine izin vermemektedir.

Madde 2:

1) İkinci maddenin sonucu başarısızlık olmuştur.

Başarısızlıktır, çünkü ilan ettiği amacı gerçekleştirememiştir: Ulus devleti çok kültürlü/etnili/dinli bir topluma hoşgörü göstermeye zorlayamamıştır. Bu "amaç"a öyle isteksizce girilmiş ki, karşılıklı azınlıklar evsahibi devletlerinin bir parçası olduklarını hiçbir zaman hissetmemişler, evsahibi devletler de onları reddedilmesi gereken yabancı bir doku olarak algılamışlardır.

Bu başarısızlığın pek çok nedeni vardır:

a) Geriye doğru bir bakışla bugün, uluslararası alandaki bazı nedenlerden dolayı, karşılıklı azınlıkların bu kaderinin daha Sözleşme'nin imzalandığı ilk gün apaçık olduğu görülmektedir.

İki devlet de kendi uluslarını ve ulus devletlerini yaratmak için doğal olarak sabırsızlanan Doğu Avrupa'nın yeni küçük devletleri arasındaydı. Fakat kısa sürede bir gerçeğin farkına varmakta gecikmediler: "Yeni Dünya Düzeni"ni kendileri için mümkün olduğunca sorunsuz kılmak ve bu arada da bu küçük devletleri denetim altına almak isteyen Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler, birtakım özel azınlık koruma maddeleri empoze ediyorlardı. Küçüklerin devlet ve ulus kurması, bu maddeleri kabul şartına bağlanmıştı. Oysa, küçük devletlerin hiç böyle bir şeye niyetleri yoktu. Bu maddelerden kurtulmaya, hatta daha iyisi, azınlıkların hayatını zorlaştırarak bizzat bunlardan kurtulmaya çalıştılar.

Bu nedenle, bu başarısızlığın temel nedeni, karşılıklı azınlıkların daha en başta "istenmeyen çocuk" olmalarıydı. İki ana aktör (Türkiye ve Yunanistan), bu azınlıkları mecburen kabul ettiler veya daha kötüsü bunları karşı tarafın bıraktığı "beşinci kol" olarak algıladılar.

b) Yunanistan ve Türkiye bu çok güç tecrübe için hiç de ideal partner değillerdi. Tarihî geçmişleri çatışmalarla doluydu, ulus kurma süreçlerini yaşıyorlardı, dinleri farklıydı, insanî konuların yanı sıra çekıştikleri başka noktalar vardı (Ege, Kıbrıs vb.). Özellikle Kıbrıs sorunu korkunç bir çarpan etkisi yaptı.

c) Azınlıkların iki önemli stratejik alanda (Yunanistan'da Türkiye sınırına bitişik olan Evros ili ile Türkiye'de Çanakkale'nin ağzındaki iki adada) kalmalarına izin vermek iyi bir fikir değildi.

d) Karşılıklılık, iki azınlığın da başlıca kozuydu. Fakat sonunda bu rasyonelliğin fazlasıyla kırılğan olduğu ortaya çıktı: Bozulduğunda, istenenin tam aksi bir işlev görmeye başladı.

2) Bütün bunlar, bugün de benzer bir tecrübenin tekrarlanamayacağı anlamına gelmemektedir. Küreselleşmenin yayılmasıyla, çok kültürcülük Soğuk Savaş sonrası dönemde en önemli öge haline gelmiştir.

Örneğin, Yunanistan'ın son iki yıldaki sicili, bazı dış dinamiklerin (küreselleşme), bir devletin azınlıklarına karşı olan sağlıksız tutumunu iyileştirmede olumlu bir etkisinin olabileceğini göstermektedir. Yunanistan'ın AB'ye tam üyeliği, uyruksuz insanlar ve göçmenler yaratmak için Yunan hükümetince yaygın biçimde kullanılan iki çok önemli yolun tıkanmasını beraberinde getirmiştir: İnşaat ruhsatı ve arazi alım izni verilmemesi ve vatandaşlık yasasının on dokuzuncu maddesinin uygulanması.

Diğer yandan, böyle bir gelişme için Balkanlar hiç de ideal bir yer değildir. 1920'lerin milliyetçi aşırılıkları, milliyetçilik çağının açılış şenlikleriydi. 1990'ların milliyetçi aşırılıkları ise bu çağın kapanış törenleridir. Bu nedenle daha da renkli olmaları olağandır.